

ПЕРЕКЛАДИ

УДК 82-97+27-277]:81'255.4Сповідник М.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.35.20>

Олег КОЖУШНИЙ, канд. філол. наук, д-р філософії з богослов'я, доц.
ORCID ID: 0000-0002-5104-3161
e-mail: olorch@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕКЛАД ТВОРУ ПРЕПОДОБНОГО МАКСИМА СПОВІДНИКА "ТЛУМАЧЕННЯ НА МОЛИТВУ ГОСПОДНЮ"

Метою публікації є введення в науковий простір України перекладу з давньогрецької мови одного з найкращих за чіткістю композиції, строгістю стилю і глибиною думки творінь преподобного Максима Сповідника – "Тлумачення на молитву Господню". Надзвичайно ускладнений синтаксис твору зумовлений потужною архітектонікою мислення автора, що неодноразово ставала предметом дослідження теологів, філософів, літературознавців, лінгвістів та інших фахівців – дослідників візантійської літературної спадщини.

Ключові слова: візантійська літературна спадщина, давньогрецька мова, Максим Сповідник, молитва Господня.

Максим Сповідник... Бібліографія, присвячена цьому візантійському філософу й богослову, справді вражає: вона налічує численні монографії та дисертації, навколо його "тропосів" і "логосів"¹ не вшукують наукові суперечки, а мова його творів – предмет і досі належно недосліджений. Можливо, цьому сприяє відсутність, як часто вважається, чітко вибудованої парадигми філософсько-богословських поглядів святого і певної терміносистеми, а також надзвичайно ускладнений синтаксис мови його творінь, що робить творіння преподобного "незручними" для витлумачення і приваблює водночас усе нових дослідників. Однак я переконаний, що основним фактором, який зацікавлює всіх дослідників, є сама постать теолога-містика, що відрізняється загальною цільністю та є певним ідеалом духовного подвижника-інтелектуала. Можливо, тому його філософсько-богословські пошуки та інтуїції, якими він ділиться з читачем, хоч і важкі іноді для розуміння *ex tempore*², проте завжди щирі і відкриті: автор немов запрошує читача зануритися з ним у світ філософських роздумів і духовного споглядання. І на це запрошення завжди знайдеться кому відгукнутися.

"Тлумачення на *Отче наш*" (далі – "Тлумачення") належить, згідно із П. Шервудом (Sherwood, 1952, р. 31), до найбільш ранніх творінь Максима, воно з'явилося з-під пера преподобного близько 628–630 рр. Однак, як зазначає інший дослідник, слово "ранніх" тут варто розуміти відносно: свою літературну діяльність наш автор розпочав у віці 46 років, будучи вже досвідченою й духовно зрілою людиною. Створюючи своє "Тлумачення", він, безумовно, спирався на патристичну традицію: серед його попередників у спробах витлумачити такий важливий текст – євхологічний імператив Самого Бога Слова – можна назвати святих Кирила Єрусалимського,

Іоана Золотоустого, Кирила Олександрійського та Григорія Ниського, який присвятив Молитві Господній окремих твір. Проте, серед усіх цих праць творіння Максима вирізняється "чіткістю композиції, строгістю стилю і глибиною думки" (Madden, 1982, р. 147–155). Преподобний пропонує увазі читача не просто роз'яснення догматичних істин, які приховуються в тексті, і певні моральні умовиводи, що ґрунтуються на цих істинах. Як правильно зазначає І. Дальме (Dalmais, 1962, р. 447), преподобний Максим є переважно "аскетом-містиком", який ділиться з читачем не лише теоретичним знанням, а й духовним досвідом. Тому небезпідставно цей дослідник зараховує "Тлумачення" Максима до жанру "містагогії"³, спираючись, очевидно, на думку преподобного із приводу перших слів Молитви Господньої: "Цими словами Господь навчає молитвеників відразу належно починати з богослов'я і посвячує їх у таїнство (*mystagogeia*) існування творчої причини всього сущого, будучи по суті Сам причиною сущого"⁴. Отже, "Тлумачення" Максима Сповідника є своєрідним "введенням читача в таїнства Церкви", вказівки на які приховано містяться в цьому невеликому, але найважливішому для багатьох тексті.

Для перекладу використовувався давньогрецький текст із Патрології Міня (*Patrologiae*, 1865), електронна бібліотека давньогрецьких текстів TLG Antiquarium 2.0 (Maximi, 1981), а також відповідні фахові словники. Під час перекладу цитат зі Священного Писання використовувався переважно сучасний переклад Біблії, виданий Українським Біблійним Товариством у 2020 р. (Біблія, 2020), подекуди ж пропонується власний варіант перекладу біблійних цитат із мов оригіналу.

¹ Поняття "логоса" є надзвичайно багатим на смислові відтінки. Його осмисленню у творчості Максима Сповідника присвячено чимало досліджень. Філософська історія цього терміна, починаючи з ідей Платона й завершуючи "логосами" неоплатоніків, досить тривала. Тому ми не будемо у примітках до тексту вдаватися до розлогих пояснень читачеві, а зазначимо тут лише найнеобхідніше для розуміння. Згідно із вченням Максима Сповідника, весь світ створено за Божественними ідеями або "логосами". "Сам термін 'логос' у преподобного Максима багатозначний: це й ідея, і принцип, і закон створеного буття, і мета, до якої прагне творіння. Логоси окремих речей містяться в більш загальних логосах, як види – у роді". Основним Логосом або, якщо можна так сказати, Логосом логосів є Христос, Який об'єднує всі логоси, "як центр кола об'єднує радіуси". Увесь світ так являє собою своєрідне втілення Логоса, Який таємно приховується в логосах створеного буття й в усіх Своїх діях виявляє логоси Промислу або Провидіння і Суду. Матеріальні ж або функціональні прояви Божественних ідей у всесвіті називаються "тропосами". Отже, маємо у преподобного Максима Сповідника таку понятійну двоєдність: "логос-тропос".

² Тобто, без належної підготовки.

³ Тобто, "тайноводства" або вчення про Таїнства Церкви.

⁴ Дивись пояснення на слова "Отче наш, що є на небесах" далі в тексті самого твору.

Святого Максима, монаха і сповідника, коротке пояснення молитви Господньої для однієї христолубивої людини¹

Вступ. Прийняв я самого Богом береженого владику мого, що через свої шанобливі писання до мене з'явився; який духом присутній завжди і ніколи не може бути відсутнім; однак не відмовляється богоподібно спілкуватися зі своїми рабами через багатство своєї чесноти і внаслідок вказівки, яку Бог подав його природі.

Тому, здивувавшись величчю його поблажливості, я міцно поєднав свій страх перед ним із потягом (до нього) і єдину з цих обох – страху і потягу – виявив любов, яка виникла через прихильність і пошану. Щоб не став страх, позбавлений потягу, ненавистю, а потяг, зі страхом розумним єднанням не маючи, щоб не перетворився на зневагу; але (щоб) любов виявилася духовним законом відданості, який цілковито прив'язує (до себе) все споріднене за природою, прихильністю перемагаючи ненависть, а шанобливим страхом далеко відводючи зневагу. Знаючи те, що страх, про який я говорю, є найважливішою з усіх (почуттів) складовою божественної любові, блаженний Давид промовляю: "Страх Господній чистий, він перебуватиме повіки" (Пс.19:10). (Він) пізнав, очевидно, що страх цей є іншим у порівнянні зі страхом, який походить від покарання за провини; коли б він і виник, то абсолютно щезає з появою любові, як на це вказує десь у своїх посланнях великий євангеліст Іоанн, промовляючи: "Любов проганяє страх" (1 Ін.1:18). Цей же (страх) природно накреслює (в душі) закон істинної любові, через благоговійне ставлення навіки зберігаючи серед святих (людей) священну настанову любові до Бога й один до одного та абсолютно чистим їхній спосіб життя.

Отже, я, як уже зазначив, поєднавши страх із потягом до мого Владика, аж до нині керуюсь цим законом любові: благоговіння утримує мене від писання, щоб не з'явилася зневага, а прихильність до нього спонукає мене це робити, щоб рішучу відмову писати не пояснили б ненавистю. Пишу ж я, керований не настільки (власним) розумінням, як це здійснити, (бо), згідно Писання: "Міркування людей жалюгідні" (Прем. 9:14), а оскільки цього хоче Бог й обдаровує благодаттю для створення корисного. Бо "Задум Господній навіки перебуває, а наміри серця Його – в рід і рід" (Пс. 33:11), – каже Давид, маючи на увазі, можливо, задум² Бога й Отця, яким визначається кінець всіх віків, щодо невимовного умалення³ Єдинородного Сина для обоження нашої

природи. Під "намірами ж серця Його" (має на увазі) логоси Провидіння і Суду, якими Бог мудро керує нашим теперешнім і майбутнім життям, немов якимись окремими часами⁴, по-різному визначаючи для кожного відповідний спосіб дії.

Якщо ж справа задуму Божого полягає в обоженні нашої природи, а метою намірів Божих є найкраще здійснення⁵ того, що ми шукаємо в нашому житті, то, відповідно, є корисним збагнути зміст Молитви Господньої, виконувати (написане в ній) і також належним чином її пояснити. Особливо ж коли і Владика мій, пишучи до мене, свого раба, згадав, спонуканий волею Божою, про цю Молитву, то, покійно творячи початок і моїм словам, я благаю Господа, Вчителя цієї Молитви, відкрити мій ум для осягнення її таємниць і дати мені відповідне слово для точного вираження осмисленого. Бо (Молитва ця) містить загалом у сказаному всю містично приховану мету або, вірніше сказати, містить для сильних⁶ явно проповідуваний смисл. Бо про все, що сотворило через плоть Свою, понизившись, Самодіюче Боже Слово, говорить у проханнях слово Молитви, навчаючи нас засвоювати ті блага, єдиним подателем яких через природне посередництво Сина у Духові Святому є, по правді, Бог і Отець.

Якщо ж посередником між Богом і людьми, за божественним Апостолом, є Господь Ісус, то через плоть Свою Він являє людям непізаного Отця, а до Отця через Духа приводить у Собі Самому примирених людей, заради яких і для яких став незмінно людиною і є Самовершителем⁷ та Вчителем нових таїнств, настільки численних, що розум не може осягнути належним чином їхню кількість та велич. Серед решти (таїнств) найбільш важливими є сім, які Він явив людям, даруючи через них неабияку щедрість. Зміст Молитви, як я сказав, взаємнично охоплює їх значення: богослов'я, усиновлення у благодаті, рівна честь із ангелами, участь у житті вічному⁸, відновлення (людської) природи через її власну схильність до безпристрасного (стану)⁹, знищення закону гріха та повалення тиранії лукавого, який обманом заволодів нами. Отже, давайте перевіримо істинність сказаного.

Воплочене¹⁰ Боже Слово навчає нас богослов'ю, виявляючи у Собі Самому Отця і Святого Духа. Бо весь Отець і весь святий Дух сутнісно і повно перебували в усьому воплощеному Синові, не зазнаючи воплощення, але подаючи благовоління (Отець) і співпрацюючи (Святий Дух) у воплощенні Самовершителю-Сину. Бо справді Слово, з'єднавшись іпостасно з плоттю через любов до

¹ Цією христолубивою людиною, яку шанобливо "приймає" автор у вступі до свого творіння був наставник і духівник преподобного Максима Сповідника, святий патріарх Єрусалимський Софроній, про якого автор "Глумачення" тепло згадає в одному зі своїх листів: "Маєте тут благословенного мого владику, отця й учителя, володаря авву Софронія, виваженого і мудрого охоронця істини, непереможного бійця за Божі догмати, що словом і ділом може змагатися з усякою ерессю" – PG. 91, 533. Варто вважати, що саме на прохання і з благословення святителя, преподобний Максим і написав цей твір.

² Маємо тут коротку примітку до тексту – схолю: "Те саме у Бога воля і задум". Справді, слова βουλή і βούλησις мають тотожне значення: "воля", "бажання", "намір", "задум", "рада". Можливо, під "задумом або волею Бога-Отця" тут мається на увазі Предвічна Рада Пресвятої Трійці.

³ "Умалення" або "пониження" – так, на мою думку, варто перекладати лексему κένωσις на відміну від ταπεινωσις – "смирнення", "упокорення".

⁴ Серед усіх значень лексеми ὑενεί доречними тут мені видаються такі: "час", "вік".

⁵ Так можна перекласти вираз πρὸς τὸ πέρας, тобто, "здійснення у найвищому ступені", "остаточне здійснення".

⁶ Тобто, здатних зрозуміти.

⁷ Дослівно розуміти: "діючий Сам" – αὐτουρούς.

⁸ Дослівно розуміти: "причетність" або "причасність до життя вічного".

⁹ Дослівно розуміти: "відновлення природи, безпристрасно схильної до себе самої".

¹⁰ Свідомо вживання мною тут і далі в цьому абзаці лексеми "воплочення" замість звичного для читача "втілення" зумовлене двома чинниками: по-перше, текстом оригіналу, який завжди розрізняє поняття "плоть" – σαρξ та "тіло" – σῶμα, а по-друге, тим фактом, що у християнській антропології ці поняття не є тотожними, хоча і близькими, а іноді взаємозамінними. Якщо плоть – це земне начало, матерія земного тіла, у якій відбуваються певні біофізичні й біохімічні процеси, то тіло – це організація цієї матерії в єдине ціле, яке є по суті унікальним та індивідуальним. Під "воплоченням Бога Слова" варто розуміти тут сам факт долучення Христа до спільної для всіх людей земної природи.

людини, залишилось розумним і живим та по суті зовсім ні для кого іншого, крім Отця і Духа, незбагненим.

Він (Син) подає людям усиновлення, даруючи через Духа у благодаті надприродне народження з висоти. Збереження й дотримання (цього) усиновлення в Бозі відбувається через вільний вибір народжуваних, щире налаштування яких підкоряється дарованій благодаті і старанним виконанням заповідей зодягається в даровану по благодаті красу, а через приборкання пристрастей за своєю Божество настільки, наскільки Боже Слово у Своїй чистій славі, промислительно¹ принизившись із власної волі, забажало стати істинною Людиною.

(Слово Боже) зробило людей рівночасними з ангелами не лише через те, що "примирило кров'ю Хреста Своєю земле й небесне" (Кол. 1:20) і знищило ворожі сили, які наповнювали середній простір між небом і землею, – Воно влаштувало одне святкування земних і небесних сил для роздавання Божих дарів, коли людська природа, маючи одну й ту саму волю з вишніми силами, піднесено оспівує славу Божу², – але й тому, що після здійснення плану нашого спасіння³, воскреснувши із прийняттям (на землі) тілом, Воно поєднало через себе небо і землю, до мисленевого приєднало чуттєве і в протилежних частинах створеної природи виявило єдність, яка пов'язується сама у собі чеснотою і пізнанням першопричини. І, гадаю, втаємничено показало через те, що створило, що логос (розум) є єднанням розділеного, а безумство – це розділення поєданого. (Отже), навчимося через діяння засвоювати розум, щоб з'єднатися не лише з ангелами через чесноту, але й з Богом через пізнання і відсторонення від (усього) сущого.

(Слово Боже) бере на Себе роздавання божественного життя і, як Само знає, робить Себе їжею (для людей). Тим же, хто отримав від Нього таке мудре відчуття, щоб через вживання цієї страви справді на досвіді пізнати, що "благий Господь" (Псал. 33:9), таким споживачим додає⁴ Господь божественну властивість для обоження, оскільки Він поправді є і називається Хлібом життя та сили.

Природу ж (Слово Боже) повертає до її первісного стану не лише тому, що, ставши людиною, зберегло волю безпристрасною та спокійною відносно до природи й зовсім незворушною за природою у внутрішній основі відносно до самих розпинателів, а й більше – такою, що обрала замість життя смерть за них: через це видно (Його) вільну волю до страждання, яке здійснює людинолюбне налаштування страждуючого. Проте (ще й тому), що стало на заваді ворожнечі, "прибивши до Хреста рукописання гріха", унаслідок чого природа провадила непримиренну війну проти себе самої. Прикликавши (до Себе) далеких і ближніх: тих, зрозуміло, що під законом, і тих, що поза законом, та "зруйнувавши перегородку, яка стояла посередині, скасував ворожнечу тілом Своїм, а закон заповідей вченням, щоб створити в Собі Самому з двох одну нову людину, творячи мир" (Ефес. 2:14–15), і примирив нас через Себе з Отцем та одного з одним. І вже не маємо ми волі, що протистоїть логосу природи, але як за природою, так і по волі ми є незмінними.

Чистою ж від закону гріха природу (людини) робить (Слово Боже), не дозволивши, щоб Його воплощенню заради нас передувало задоволення. Бо зачаття Його дивним чином сталося безсіменно, і надприродне Його народження було нетлінним. Очевидно, що народжений Бог, перевершуючи єство, зв'язав різдвом Своїм материнські узи дівства; і всю природу, в особі бажаючих через тілесне змертвіння їхніх земних членів наслідувати Його добровільну смерть, Він звільняє від впливу пануючого над нею закону гріха. Бо таїнство спасіння належить тим, хто бажає його, а не насильно змушуваним (його бажати).

А тиранію лукавого, що заволодів нами через обман, (Боже Слово) знищує, виставляючи як зброю супроти нього переможену в Адамі плоть, – і перемагає! Щоб показати, що плоть, яка раніше перебувала в полоні смерті, захопила того, хто її полонив, і своєю природною смертю зруйнувала його життя та стала для нього отрутою, щоб усіх, кого був спроможний, як "маючий владу смерті" (Євр. 2:14), поглинути, (лукавий) вивергнув. Для роду ж людського щоб стала (плоть) життям, все єство, немов тісто (закваску), підштовхуючи до воскресіння життя, заради якого, власне кажучи, Бог Слово і став людиною (справді, дивна річ і звістка), бажаючи прийняти плотську смерть. Благання про все це, як я сказав, знайдеться у словах Молитви.

Отже, вона говорить про Отця, про ім'я Отця, про Царство, потім виявляє молитвеника сином у благодаті цього Отця; вимагає, щоб у земних і небесних була єдина воля, і наказує просити насущного хліба. Вона дає людям закон примирення⁵ і шляхом поступливості та (можливістю отримати) поступку з'єднує природу людини, нерозділювану вже відмінністю у волі, із нею самою. Вона навчає молитися, щоб не ввійти у спокусу, як закон гріха, і вмовляє нас бути визволеними від лукавого. Бо було необхідно, щоб Самовершитель і Податель благ був немов й учителем для учнів, що вірують у Нього і наслідують спосіб Його життя у плоті, і дав їм за порукою життя слова цієї Молитви, через які показав приховані скарби мудрості і знання, що видимо існують у Ньому, щоб викликати явне прагнення в молитвеників насолоджуватися ними.

Тому, вважаю, Писання назвало цю науку "молитвою", бо вона містить прохання про дари, які Бог за Своєю благодаттю подає людям. Бо ось яким чином нагхненні Богом отці наші впевнено окреслюють молитву, говорячи: молитва є благанням про те, що Бог, як Йому властиво, зазвичай дарує людям. Так само й моління визначається ними, як зобов'язання або, власне кажучи, обітниця, яку люди, що служать Богу, щиро Йому складають. Вони наводять у приклад Писання, яке по-різному власним словом це засвідчує, як от: "Помоліться і віддайте хвалу Господу, Богу нашому" (Пс.75:12)⁶. І ще: "Що обіцяв, те віддам Тобі, Господу Спасителю моему" (Іона 2:10)⁷ – це сказано про моління. І з іншого боку про молитву (говориться), наприклад, так: "І помолилася Анна до Господа, промовляючи: Господи Адонаї, Елої Саваоф, якщо, слухаючи, Ти почуєш рабу Свою і дасиш мені плід утроби" (1 Цар.1:11). І "помолився Єзекія, цар Юдин, та Ісаїя, син Амосів, пророк перед

¹ Дослівно розуміти: "по-хазайськи", тобто, "за власним Промислом".

² Дослівно розуміти: "відгукується на славу Божу".

³ Так краще, на мою думку, перекласти фразу "τῆς ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίας". "Здійснення (плану) нашого домоврядування" – інший варіант.

⁴ Дослівно розуміти: "підмішує, підливає", тобто, "додає до божественної страви".

⁵ В іншому кодексі замість φοιητέτης маємо ἐπιζέτης, тобто, "шукає для людей закон примирення".

⁶ Сучасний переклад із давньоєврейської мови Українського Біблійного Товариства: "Складайте в молитві обітницю Господу Богу нашому".

⁷ Переклад УБТ: "І всі свої молитовні обітниці я виконаю: від Господа спасіння".

Господом" (2 Пар. 32:20). І також: "Коли ви молитесь, промовляйте: Отче наш, суцїй в небесах" (Лк. 11:2) – це сказав учням Господь. Отже, як можна визначити, моління є дотриманням заповідей рішучою волею молитвенника, а молитва – благанням того, хто їх дотримався, про засвоєння збережених благ; або, краще сказати, моління є боротьбою за чесноту, яку, коли її Йому підносять, особливо прихильно приймає Бог, а молитва – нагородою за чесноту, яку Бог віддає (людині) з великою радістю.

Отже, після того, як було показано, що Молитва є благанням до втіленого (воплощеного) Слова про отримання благ, приступаймо сміливо, поставивши на чолі Самого Вчителя слова Молитви, щоб, розмірковуючи, уважно дослідити, наскільки можливо, смисл кожної фрази. Бо і Саме Слово має звичай вигідно дарувати її подавати силу, щоб збагнути думку того, хто промовляє:

Отче наш, що є на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє

Цими словами Господь навчає молитвенників відразу належно починати з богослов'я і посвячує їх у таїнство існування творчої причини всього суцього, будучи по суті Сам причиною суцього. Бо слова Молитви свідчать про Отця, ім'я Отця та царство Отця, щоб від самого початку ми навчались шанувати Єдину Трійцю, прикликати Її та поклонятися. Бо ім'я Бога й Отця, що перебувало сутнісно, є Єдинородним Сином Божим; а царство Бога й Отця, що сутнісно здійснилося, є Духом Святим. Те, що Матфей називає тут царством, в іншому місці інший з Євангелістів найменував Духом Святим, промовляючи: "Нехай прийде Дух Твій Святий й очистить нас" (Лк. 11:2)¹. Бо Отець володіє цим ім'ям не як знову набутим, і Царство ми розуміємо не як заслугу, що в Ньому розглядаємо. Адже він не розпочинав Свого буття, щоб почати бути Отцем або Царем, але, будучи Завждисущим, Він є завжди Отцем і Царем, зовсім не маючи початку ані для Свого буття, ані для того, щоб стати Отцем або Царем. Якщо ж, Завждисущий, Він завжди є Отцем і Царем, то і Син та Святий Дух завжди сутнісно з Отцем співіснують, природно з Нього походять та в Ньому перебувають, що є понад усяку причину й розуміння. Однак не після Нього згодом постали Вони через певну причину. Бо зв'язок (між ними) має властивість спільного свідчення про те, з чого цей зв'язок постає і так називається, не дозволяючи розглядати їх як таких, що йдуть один за одним.

Отже, розпочавши цю Молитву, ми захочені благоговійно шанувати Єдиносущну та Пресущну Трійцю як творчу Причину нашого походження. Крім того, ми навчаємося сповіщати про благодать усиновлення, будучи гідними називати Отцем за благодаттю Творця за природою, щоб, відчуваючи побожний страх перед найменуванням Того, Хто народив нас за благодаттю, ми доклали б зусиль виявити в житті риси Родителя, освячуючи на землі ім'я Його й, уподібнюючись до Нього, через вчинки показати себе дітьми і прославити через думки та діяння Того, Хто Сам звершив це (наше) усиновлення – за природою Сина Отця.

Ми ж освячуємо ім'я Отця небесного за благодаттю, мертвляючи, звичайно, земну² похоть й очищуючись від

тлінно-згубних пристрастей. Бо освяченням є повна нерухомість і змертвіння щодо відчуття похоті. Перебуваючи в такому стані, ми приборкуємо непристойне виття гніву, який уже більше не має вбитої розумною святістю³ похоті, яка збуджує його та підбурює войовниче домагатися власних задоволень. Бо неправедний гнів, який за природою властивий похоті, зазвичай припиняє лютувати, коли побачить похоть умертвленою.

Отже, як наслідок, через відкинення гніву та похоті сила Царства Бога й Отця приходиться, згідно з Молитвою, до тих, хто після відкинення останніх став гідним промовляти: "Нехай прийде Царство Твоє", тобто, Святий Дух, і хто через цей Дух завдяки логосу лагідності⁴ і способу життя вже став Божим храмом. Бо говорить Господь: "На кого я зверну увагу⁵? Лише на лагідного та смиренного (скромного, покірного), – на того хто тремтить перед Моїми словами" (Іс. 66:2). Звідси стає зрозумілим, що царство Бога й Отця належить смиренным і лагідним. Тому й промовляє Господь: "Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю" (Мф. 5:5). Це не цю землю, яка за природою своєю перебуває посередині всесвіту⁶, обіцяє Господь у спадок люблячим Його, коли, звіщаючи істину, промовляє: "Бо після воскресіння з мертвих ні женяться, ні заміж не виходять, але перебувають як ангели на небесах" (Мф. 22:30), а також: "Прийдіть, благословенні Отця Мого, успадкуйте Царство, приготоване вам від заснування світу" (Мф. 25:34). І знову в іншому місці другому працівникові прихильно каже: "Увійди в радість Господа твого" (Мф. 25:21). А за ним і божественний Апостол говорить: "бо засурмить, і померлі у Христі перші воскреснуть нетлінними" (1 Кор. 15:52). "Потім ми, що лишилися живими, будемо підхоплені разом із ними на хмарах, на зустріч Господу в повітрі, і так завжди будемо з Господом" (1 Сол. 4:17).

Отже, коли це так було обіцяне люблячим Господа, то хто може сказати, якщо його ум прикутий лише до висловлювань із Писання, якщо він ведений Словом і прагне стати Його служителем, що Небеса і приготоване від створення світу Царство, що втаємничено приготована Господня радість і постійне та абсолютно безперервне місцеперебування й оселення гідних (людей) із Господом стосується якось (цієї) землі? Та тепер я волю називати "землею" твердо й абсолютно незламну силу та звичку (бути) непохитним у добрі, що властиво лагідним, які завжди перебувають із Господом і мають нескінченну радість, осягнувши (отримавши) приготоване від початку Царство і ставши гідними місця та перебування на небесах – розумній чесноті, немов би на якійсь землі, що перебуває посередині всесвіту. Згідно такого положення покірлива (людина), знаходячись посередині між похвалою та зневагою, залишається безпристрасною, не пишаючись або насолоджуючись похвалами й не засмучуючись зневагою. Бо розум, припинивши прагнути того, від чого він вільний за природою, не тривожиться тоді, коли (пристрасті) діймають його нападами, а, приборкавши в собі пристрасну бурю, всю силу душі переводить (у пристановище) божественної та

¹ У "Novum Testamentum Graece. Ed. by E. Nestle, K. Aland, 1993, p. 195" зафіксоване таке різночитання в зазначеному євангельському тексті з посиланням, зокрема, на Григорія Ниського.

² Дослівно розуміти: "ту, яка належить матері".

³ Дослівно розуміти: "святістю згідно розуму" або "за розумом".

⁴ Нині вислів "логос лагідності, покори, смирення, покірливості" можна було б перекласти, на мою думку, як "концепт лагідності і так далі", оскільки поняття "логосу" в розумінні Максима Сповідника можна пояснити, як уже зазначалося, використовуючи таке поняття як "концепт".

⁵ Дослівно розуміти: "на кому Я зупинюся".

⁶ Дослівно розуміти: "яка займає становище посеред усього".

нездоланної свободи¹. Бажаючи передати її Своїм учням, Господь промовляє: "Візьміть ярмо Моє на себе і навчіться від Мене, бо Я лагідний і серцем покірливий, і знайдете спокій душам вашим" (Мф. 11:29). Він називає "спокою" силу Божого Царства, яка, будучи вільною від усякого рабства, наділяє гідних необмеженою владою.

Якщо ж смиренним і покірливим дається нездоланна сила непорочного Царства², то хто, таким чином, зовсім не любить божественні блага і байдужий до них, що не буде щосили прагнути до смирення й покірливості, щоб стати, наскільки можливо для людини, відбитком Божого Царства, носячи в собі за благодаттю у Дусі незмінний образ справді великого за природою і сутністю Царя Христа? У цьому образі, як говорить божественний Апостол, "немає ні чоловічої статі, ні жіночої" (Гал. 3:28), тобто ні гніву, ні похоті. Бо гнів тиранічно руйнує мислення і тримає думку поза законом природи, а похоть робить речі, які є нижчими за одну й єдино бажану та безпристрасну Причину і Природу, більш улюбленими. І через це віддає перевагу плоті над духом, робить споживання видимих благ приємнішим за славу і світлосайність благ мисленних і приємністю чуттєвих насолод утримує ум від осягнення божественних і споріднених із ними духовних (речей). Проте (є в цьому образі) один лише розум, який через надлишок благодаті позбавлений навіть найбільш безпристрасної, однак усе-таки природної любові та схильності до тіла, коли Дух остаточно перемагає природу і переконує ум звільнитися від моральної філософії, бо йому вже варто з'єднатися з надістотним Словом через просте та неділиме споглядання. Та й від природи ум схильний сприяти легкому відділенню від часових потоків³ і переходу через них. Перейшовши ж через них, невластиво уму обтяжувати себе, немов милоттю⁴, моральними звичаями⁵ та виявляти себе нестриманим у чуттєвих речах.

Це правильно виявляє і великий Ілля, власними вчинками прообразно⁶ вказуючи на це таїнство. Наприклад, під час свого піднесення на небо від дав Єлисею милоть (кажу про умертвлення плоті, у якому закарбовано велич моральної чистоти) на допомогу духу в боротьбі проти всякої ворожої сили і для поразки непостійної та плинної природи, образом якої був Йордан, щоб учень не був стриманий від переходу до Святої землі через оточення брудною та слизкою пристрасністю до матеріальних речей. Сам же Ілля, вирушаючи до Бога вільним і зовсім не стримуваним жодними зв'язками із сущим, щирим прагненням і простою думкою скеровує тимчасове життя до простого за природою Бога через взаємопов'язані, споріднені та, мов вогняні коні, розумно поєднані між собою чесноти. Пізнав бо він, що учневі Христа належить уникати невірніми душевними станами⁷, суперечливість між якими викриває відпадиння (від Христа), оскільки пристрасть похоті спричиняє розливання⁸ крові

навколо серця, а збуджений гнів явно спричиняє її кипіння. І коли Ілля досягнув життя, руху та перебування у Христі, то відкинув від себе неприродні за походженням невірніми станами цих пристрасностей, на зразок, як я вже сказав, протиставлення чоловічої та жіночої природи⁹. Щоб не став поневоленим (цими пристасностями), змінюючись під впливом їхніх нестійких перемін, розум, у який від природи закладено шанування божественного образу, що переконує душу перетворити себе за власною волею на Божу подобу і стати немов світлосайною оселею Духа Святого – величним царством, яке сутнісно співіснує з Богом й Отцем усього, та отримати, якщо так можна сказати і наскільки це можливо, всю владу пізнання божественної природи. Цією владою природою відкидається все найгірше та відбувається становлення всього найкращого, у той час коли душа, подібно до Бога, зберігає у собі за благодаттю покликання недоторканну сутність подарованих їй благ. Цією владою Христос воліє завжди містично народжуватися, втілюючись через тих, хто спасається, і робить душу, що народжує, Матір'ю-Дівою, яка, щоб сказати у підсумку, за (своєю) властивістю не має ознак природи, що зазнає тління й народження, як і ознак, характерних для чоловічого й жіночого єства.

І нехай ніхто не дивується, коли чує, що тління поставлене попереду народження. Бо, розглянувши безпристрасно і вірним розумом природу того, що народжується і помирає, він зрозуміло збагне, що народження починається з тління і ним завершується. Властивостей¹⁰, що вказують на таке народження, не має Христос або, власне кажучи, Христові і згідно із Христом життя й розум. Якщо лише правдивим є той, хто говорить: "У Христі Ісусі немає чоловічої та жіночої статі" (Гал. 6:18), безумовно вказуючи на ознаки та властивості живої природи, що зазнає тління й народження. А є лише богоподібний розум, створений божественним знанням, і єдиний рух волі, що віддає перевагу одній лише чесноті.

(У Христі Ісусі)¹¹ "немає ні елліна, ні юдея", – цими словами позначається інший або, якщо сказати більш правдиво, протилежний спосіб міркування про Бога. Бо еллінський спосіб (міркування) безумно вводить багатоначальля й розділяє єдине Начало протилежними діями та силами, видує багатобожне шанування й заперечується через велику кількість тих, кому вклоняються, і висміюється через велику кількість тих, кому вклоняються. А юдейський спосіб, хоча й вводить єдине Начало, але (робить його) вузьким, недосконалим і майже безпідставним, немов позбавленим Слова і Життя, і через протилежності вдається до подібного з попереднім вченням зла – безбожності. Бо обмежує однією Особою єдине Начало, яке існує або відокремленим від Слова і Духа, або Словом і Духом

¹ Схолія: "Розум, будучи за природою вільним від похвали та зневаги, творить безпристрасним того, хто віддає перевагу життю лише у розумі, переконуючи бажальну (силу) душі відокремитися від (усього) згубного. І коли душа відмовляється від матеріального, тоді лагідна за вдачею людина не відчуває себе стражденню ні від похвал, ні від ганьби".

² Або "непорочного, непохитного Царства".

³ Маються на увазі події життя в часі.

⁴ Милоть – верхній одяг, мантія, плащ.

⁵ Тобто земними піклуваннями.

⁶ Так можна в цьому випадку перекласти прислівник *τυτικῶς*.

⁷ Схолія: "Невірніми душевними станами називає рухи гніву та похоті, які формують душу відповідно до себе і від яких повинен бути вільним учень Христа, не зазнаючи задоволення через розлиття крові навколо серця і не охоплюючись гнівом внаслідок кипіння цієї крові".

⁸ "Розливання" або "розходження крові".

⁹ Складне речення, яке може мати декілька варіантів перекладу.

¹⁰ Слово *παθη* у цьому реченні варто перекладати, на мою думку, як "властивості".

¹¹ Цю фразу вживаємо з попереднього цитування, що є логічно виправданим.

визначається¹. Цей спосіб міркування не помічає, ким є Бог, позбавлений (Слова і Духа). Або як Бог, приєднавшись до них², розділиться через причасність, так до розумних істот, що підкоряються народженню. Таких міркувань, як я сказав, у Христі немає зовсім³, але існує єдине вчення істинного благочестя та непорушний закон таємничого богослов'я, який відкидає розділення⁴ Божества у першому вченні та не приймає скорочення Його у другому. Щоб Божество – Ум, Слово і Дух – не шанувалося, перебуваючи у незгоді (між собою) через природну множинність: це властиво грекам; (і не шанувалося), страждаючи через одну іпостась⁵, як позбавлене Слова і Духа або Словом і Духом визначене: це властиво юдеям. Цей закон навчає нас, через поклик благодаті по вірі усиновлених для пізнання істини, збагнути єдине єство й силу божественної природи, а саме – єдиного Бога, споглядального в Отці, і Сині, і Святому Дусі, тобто, досягнути єдиний і безпричинний, сутнісно існуючий Ум, Який є Отцем єдиного сутнісно існуючого безначального Слова; (осягнути) Джерело єдиного вічного Життя, що сутнісно перебуває як дух Святий; (осягнути) в Одиниці⁶ Трійцю, і в Трійці Одиницю; не одну в іншій, бо не є Трійця для Одиниці мов випадковою (властивістю) у сутності, і навпаки, Одиниця (не перебуває) у Трійці, бо позбавлена якості; і не як одну та іншу, бо не відмінністю у природі Одиниця відрізняється від Трійці, будучи простою та єдиною Природою; і не як одну поруч з іншою, бо не послабленням у силі відрізняється Трійця від Одиниці або Одиниця від Трійці; і не як щось спільне та родове, на що лише думкою частково споглядати можна, відрізняється Одиниця від Трійці, будучи сутністю, поправді, самосутньою і силою справді самосильною⁷; і не як одну через іншу, бо не опосередковується причинно-наслідковим зв'язком те, що є повністю тотожним й абсолютним⁸; і не як одну з іншої, бо Трійця, будучи ненародженою та самоявленою, не є похідною з Одиниці⁹. Але говоримо про Неї і мислимо Її, як про істинно Одиницю і Трійцю: (Одиницю) – через логос за сутністю, (Трійцю) – через образ буття. (Мислимо) всю цю ж саму Одиницю, нерозділену іпостасями, і всю цю ж саму Трійцю, незмішану в Одиниці¹⁰, щоб через розділення не виникло багатобожності, а через злиття не була внесена безбожність. Унікаючи цього, блискуче сяє¹¹ вчення Христове.

Я називаю вчення Христа новою проповіддю істини, в якій "немає ні чоловічої, ні жіночої статі": говорю про властивості і страждання тлінного, народжуваного єства; "немає ні елліна, ні юдея", тобто, протилежних учень про Божество; "немає обрізання та язичництва", тобто, відповідних до цього служінь: бо (юдейство) через символи

закону зневажає видиме творіння й обмовляє Митця як творця зла, (а язичництво) через пристрасність обожнює творіння і підбурює його проти Митця. Й обидва (ці служіння) призводять до подібного зла – богозневаги. "Немає ні варвара, ні скифа", тобто немає розділення єдиного людського єства, яке з (власної) волі бунтує проти себе самого, внаслідок чого протиприродний закон взаємного винищення приєднався, на нещастя, до людей; "немає ні раба, ні вільного", вочевидь, того самого розділення (людської) природи, що суперечить волі, позбавляє честі рівночасну за природою (людину) і за допомогу собі має закон – позицію¹² тих, хто має владу, яка тиранічно підноситься над гідністю (Божого) образу¹³; "але все і в усьому Христос", Який за допомогою того, що вище за природу і закон, творить у Дусі образ безначального Царства, яке, як було показано, зазвичай характеризується покірливістю і смиренням серця, поєднання яких вказує на досконалу, довершену у Христі людину. Бо всяка смиренномудра людина є, безперечно, й лагідною, а всяка лагідна, безперечно, і смиренномудрою. Вона смиренномудра, бо пізнала, що має позичене буття, і лагідна, бо дізналася, як використовувати дані їй від природи сили. Вона, зовсім позбавляючи енергію (цих сил) від чуттєвого, надає їх на служіння розуму для народження чесноти. І через це в умі (така людина) завжди рухається до Бога, а в почуттях разом із тим перебуває зовсім нерухомою, не зазнаючи всього того, що завдає тілесного смутку, або не закарбовуючи в душі слід печалі на зміну радісному в ній налаштуванню. Бо не вважає, що позбавлення насолоди є чимось болючим для відчуття, тому що знає єдину насолоду – спільне життя¹⁴ душі зі Словом, позбавлення якого є для неї нескінченним покаранням, визначеним, природно, на всі віки. І тому, залишивши тіло і все тілесне, вона, навіть володіючи всім на землі, сильно прагне до божественного співіснування, вважаючи для себе єдиним покаранням зазнати невдачі щодо очікуваного по благодаті обоження.

Отже, очистьмо себе від усякої скверни плоті і духа, щоб, приборкавши непристойне загравання похоті до пристрасностей, освятити Божественне Ім'я; і зв'язімо розумом гнів, який безладно біснується від задоволень, щоб через покірливість прийняти нам прийдешне Царство Бога й Отця. І приєднаймо до попередніх слів Молитви таке:

"Нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі"

Той, хто приносить Богу служіння єдиною розумною силою, що відмежувалася від похоті та гніву, цей на землі, мов ангельські чини на небі, виконав волю Божу у вищому

¹ Варіант: "Слову і Духу підпорядковується".

² "коли вони (Син і Дух) приєднаються до Бога".

³ Схолія: "Зрозуміло, що (йдеться) про еллінське та юдейське вчення, жодного з яких немає у Христі. Бо вчення Христа є чистим як від поліархії, так і від обмеженої однією Особою монархії".

⁴ Дослівно розуміти: "розширення".

⁵ Дослівно розуміти: "через одну за іпостасю".

⁶ "єдність", "монада".

⁷ Тобто, "абсолютно сильною".

⁸ Варіанти: "безвідносним", "необмеженим", "неконтрольованим". Маємо тут коротку схолію: "І не через народження, або вихід, або ж прояв". Мається на увазі, що неможливо окреслювати взаємини Іпостасей Пресвятої Трійці, використовуючи лексеми "народження", "вихід або вилів", "прояв" тощо.

⁹ Можливі варіанти: "не створена з Одиниці", "не є різновидом Одиниці".

¹⁰ Дослівно розуміти: "незмішану Одиницею".

¹¹ Тобто, розповсюджується, стає відомим.

¹² Дослівно розуміти: "ставлення", "налаштування".

¹³ Дослівно розуміти: "тиранічно володіє гідністю образу", тобто, зневажає образ Божий – людину. Мається на увазі подолання у Христі того трагічного соціального розмежування між людьми, яке виникло внаслідок гріхопадіння й зумовлене дією загального "закону самолюбства", який так само породжуючи нездорову жагу людей до влади, формує і виправдує їхнє зневажливе ставлення до ближнього і прагнення тиранічно володарювати на ним.

¹⁴ Дослівно розуміти: "співжиття".

ступені, ставши подібним до ангелів способом життя та служінням, як говорить великий Апостол: "Адже життя наше – на небесах" (Фил. 3:20). У таких немає ні похоті, що через насолоду розслабляє розумову напругу, ні гніву, що безсоромно кидається¹ на споріднене із ним. Проте є один лише розум, який природно приводить розумних до першого Розуму.² Цьому єдиному радіє Бог і вимагає у нас, Своїх рабів, і виявляє це, коли промовляє через великого Давида: "Що в мене є на небі? І чого, крім Тебе, забажав я на землі?" (Пс.72:25)³. Бо нічого не приноситься Богу на небесах святими ангелами, крім розумного служіння. Прагнучи отримати те саме і від нас, Господь навчив богомольців промовляти: "Нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі".

Отже, нехай і наш розум зрушиться з місця⁴ у пошуках Бога і сила бажання стане потягом до Нього, а на охорону йому нехай постане пристрасність. Можна сказати більше від зазначеного: нехай весь ум простягнеться до Бога, немов би натягнутий мотузкою пристрасності⁵ і пламенючий прагненням і крайнім поривом бажання.⁶ Таким чином, наслідуючи ангелів небесних, ми завжди будемо служителями Богу, виявляючи на землі подібний до ангелів спосіб життя і подібно до них тримаючи розум зовсім незбентеженим тим, що є нижчим за Бога. Живучи так, ми отримуємо по Молитві, як хліб наш насущний і життєдайний для поживи наших душ і збереження у доброму стані дарованих нам благ, Слово, яке промовило: "Я є хлібом, що зійшов з небес і життя дає світові" (Ін. 6:33, 35–38); (Слово, яке) в усьому стало подібним до нас, що живляться чеснотою та мудрістю; (Слово, яке) втілюється різноманітно, як Само знає, у кожній людині, котра спасається; (отримуємо Його), ще перебуваючи у цьому віці, за змістом сказаного в молитві, яка промовляє:

"Хліб наш насущний дай нам сьогодні"

Вважаю, що словом "сьогодні" вказується на нинішній вік. Як хтось сказав би, пояснюючи більш прозоро це місце Молитви, хліб наш, який Ти спочатку приготував для безсмертя (людської) природи, дай нам сьогодні, у цьому смертному житті, щоб вживання хліба життя й пізнання, причасником якого першій людині не дозволило стати порушення Божої заповіді, перемогло гріховну смерть⁷. Отже, якщо людина була б нагодована цією Божою їжею, то не потрапила б у полон гріховної смерті.

Однак той, хто молиться про отримання цього насущного хліба, не цілком увесь отримує його таким, яким цей хліб є, але наскільки є спроможним сам приймаючий. Бо Хліб життя, як Людинолюбний, хоча й подає Себе всім благаючим, але не всім однаково: тим, хто звершив величні вчинки – більше, хто ж звершив менші – менше.

Отже, кожному дає стільки, скільки може прийняти його розумна гідність⁸.

До такого розуміння цього вислову привів мене Спаситель. Зрозуміло наказуючи учням не опікуватися зовсім чуттєвою їжею, Він сказав: "Не піклуйтеся про душу вашу, що їстимете та питимете, ні про тіло ваше, у що зодягнетесь" (Мф.6:25), тому що усього цього шукають народи світу (Лк.12:30), але "шукайте спочатку Царства Божого та правди Його, і це все додасться вам" (Мф.6:33). Отже, як Господь навчає молитися про те, шукати чого Він раніше не заповідав? Адже зрозуміло, що не наказував просити в Молитві того, чого й по заповіді не звелів шукати. Бо в Молитві проситься те саме, що й по заповіді шукається. Отже, коли шукати по заповіді нам не наказано, той у Молитві просити не дозволено. Якщо ж Спаситель заповів шукати лише Царства Божого та правди, зрозуміло, що просити в молитві того самого Він спонукав тих, що прагнуть Божих дарів; щоб, схваливши через Молитву благодать того, що з природи шукається, долучити через відносне єднання⁹ бажання¹⁰ тих, що шукають, волі Подателя благодаті.

Якщо ж нам наказано в Молитві просити і повсякденного хліба, яким природно підтримується це наше життя, (то це для того), щоб не перейти нам меж Моливти, своєкорисливо розмірковуючи над численними періодами літ, і не забути, що ми – смертні, і маємо життя, що минає, мов тінь, і щоб, не роздумуючи, просили ми в Молитві хліба на день. І щоб показали, що через любов до мудрості Христової, випереджаючи думкою природу, перетворюємо життя на піклування про смерть і раніше за смерть відсікаємо від душі опікування тілесним. Щоб не прив'язалася вона до згубно-тілних речей, промінявши спілкування за природним потягом¹¹ на матерію, і щоб не навчилася користолюбності, яка відкидає багатство Божественних благ.

Отже, тікаймо, наскільки можливо, від прагнення до матерії, позмиваймо, мов пил, з мисленних очей зв'язок із нею і задовольняймося лише призначенням¹², а не тим, що доставляє насолоду цьому нашому життю. І, як навчилися, про те Бога благаймо, щоб могли ми зберегти душу непоневоленою й остаточно невідкореною через тіло нічому з видимих (речей). І доведімо, що їмо заради життя, а не живемо заради їжі. Зрозуміло, що перше встановлено властивим розумній природі, а друге – нерозумній.

І будьмо суворими охоронцями Молитви, самими вчинками виявляючи, що ми міцно дотримуємося одного та єдиного – життя в Дусі, і щоб придбати його використовуємо це (земне) життя; що заради (життя духовного) ми настільки полюбаємо вигоди нинішнього, щоб не відмовляти собі підтримувати його одним хлібом, і зберігаємо неущождженим, наскільки для нас можливо, його

¹ Дослівно розуміти: "обгавкує споріднене з ним".

² Тобто до Логоса-Христа

³ Пропоную тут один із новітніх перекладів цього рядка псалма, який, на мою думку, найкраще відтворює оригінальний текст. На жаль, церковно-слов'янський переклад не витримує критики: він укладає наведені слова в Божі уста, ігноруючи загальний контекст, де саме псалмоспівець звертається до Бога, а не навпаки.

⁴ Також "пробуджується", "підноситься".

⁵ Дослівно розуміти: "пристрасного характеру"

⁶ Дуже яскравий приклад того, що для Максима християнин повинен бути не просто "страстовбивцею", а поставити приборкани пристрасті на службу Богу.

⁷ Дослівно розуміти: "смерть гріха", "смерть від гріха".

⁸ Тобто "гідність згідно або по розуму".

⁹ Дослівно розуміти: "через єднання відносно це здійснюючи". Слово *συητικός* за всіх можливих значень варто перекласти прикметником "відносний", оскільки йдеться про відносне узгодження людської волі з волею Подателя благодаті.

¹⁰ Ще: "прагнення", "розуміння" etc.

¹¹ Тобто спілкування з Богом.

¹² Тобто призначенням Богом і через це справді є необхідним.

природне здоров'я не для того, щоб жити, а щоб жити для Бога, творячи тіло, осмислене (з погляду) чеснот, вісником душі, а душу, загартовану¹ в добрі, проповідницею Бога. І, обмежуючи хліб цей, природно, потребами одного дня, не наважуймося через Того, Хто дав нам цю Молитву, поширювати благання про нього на другий день. Отже, рішуче налаштувавши себе за смыслом Молитви, спробуймо у чистоті приступити й до інших висловів, промовляючи:

"І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим"

Той, хто згідно з першим розумінням попереднього вислову Вчення², у цьому віці, символом якого, як ми сказали, є "сьогодні", шукає в Молитві нетлінного хліба мудрості, якого від початку позбавило нас порушення (Божої заповіді); хто на чолі всього поставив лише одну насолоду – успішне просування у Божих (справах), Подателем якого є, за природою, Бог, а охоронницею, за бажанням, є вільна воля того, хто прийняв; хто зазнав лише однієї скорботи – невдачі в цьому, яку навіює нам диявол, а звершує³ всякий, хто через млявість волі є втомленим від Божественного і не зберігає улюбленого скарбу⁴ через відповідне налаштування думки; хто має волю свою зовсім несхильною ні до чого з видимих речей і через це не підкорюється тілесним негараздам, які його спіткають – цей воістину безпристрасно прощає тим, хто грішить проти нього⁵. Тому що ніхто взагалі не може заволодіти тим неприступним за природою і за свідченням вірою благом, до якого (християнин) прагне і яким ретельно опікується. Він сам постає перед Богом прикладом чесноти і, якщо це можна так сказати, закликає Незрівнянного вдатися до його наслідування, промовляючи: "І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим". Він благає Бога бути таким, яким сам він став відносно до ближніх. Бо якщо бажає, щоб і йому було прощено Богом, як і сам він протиставив своїм кривдникам, то, зрозуміло, що як Бог безпристрасно прощає тим, кому прощає, так і сам (християнин), залишаючись безпристрасним до того, що трапляється з ним, прощає злочинцям і не дозволяє, щоб якась згадка про колишні нещастя впливала на ум, щоб, будучи людиною, у чомусь від (інших) людей відмінною, не засудити людської природи розділенням у думці⁶. Отже, коли бажання приєднується до логоса природи, тоді, зазвичай, і відбувається примирення Бога з людським еством, тому що неможливо інакше, щоб природа, яка за власним бажанням постає проти себе самої, прийняла божественне й невимовне сходження (Бога). І, напевне, не для того бажає Бог, щоб ми раніше примирилися один з одним, щоб навчитися від нас миритися з грішниками й погодитися відплатити за численні та жahlivi образи, але щоб очистити нас від пристрастей і показати, що

духовний стан тих людей, які доходять між собою згоди, відповідає стану благодаті⁷. І є чітко зрозумілим: якщо воля приєдналася до логоса природи, то спосіб мислення людей, які вдало цього досягли, є відносно до Бога вільним від внутрішніх протиріч. Адже нічого нерозумного не доводиться вбачати в логосі природи, який, будучи законом природним і божественним, приймає рух волі, що діє узгоджено з ним⁸. Якщо ж у логосі природи немає нічого нерозумного, то, зрозуміло, що й воля, яка рухається за ним, в усьому діятиме узгоджено з Богом: вона й буде діяльним налаштуванням душі, що через благодать доброго за природою (Бога) спричиняє народження чесноти.

Отже, так налаштовується молитвеник, який просить пізнавального хліба, а вслід за ним налаштується подібним чином й усякий, хто змушений природою шукати лише щоденного хліба. Оскільки знає, що за природою є смертним, він, протиставивши винуватцям провини і потім, унаслідок необізнаності, щодня очікуючи на визначене природою⁹, випереджує її думкою і стає добровільним мерцем для світу згідно сказаного: "За Тебе вбивають нас щодня; нас уважають за овець, призначених на заріз" (Пс.43:23). І через це він, переходячи до нестаріючого життя, мириться з усіма, щоб не супроводила його жодна ознака порочності нинішнього віку і щоб прийняти від Судді і Спасителя всіх рівну відплату за те, що тут (на землі) дав у борг¹⁰. Бо щире ставлення до тих, хто завдав (нам) смутку, є необхідним для одних та інших заради їхньої власної користі¹¹; заради всього цього, а найбільш через значення промовлених (у Молитві) речей слів, які мають такий вигляд:

"І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого"

Через ці слова стає зрозумілим: хто не дійшов згоди зі своїм кривдником і не виявив перед Богом свого серця чистим від смутку й осяяним світлом примирення із ближнім, той буде позбавлений благодаті вимолених ним благ і буде відданий праведним судом спокусі та лукавому, щоб навчитися очищатися від помилок, звільняючись від власних нарікань на інших.

Спокусою ж називається нині закон гріха, якого не мала перша людина, прийшовши до буття, "лукавим" же називається диявол, який підмішав цей закон до природи людей і хитрим обманом переконав людину скерувати прагнення душі від дозволеного до забороненого та схилитися до порушення Божої заповіді, унаслідок чого відбулося позбавлення її дарованого за благодаттю нетління.

І знову, "спокусою" називають вільну схильність душі до плотських пристрастей, а "лукавим" же – спосіб діяльного довершення пристрастного стану (душі). Від них жоден праведний Суддя не звільнить того, хто не прощає боргів боржникам, а лише голосливо просить цього

¹ Дослівно розуміти: "стверджену в добрі".

² Тобто молитви Господньої.

³ Тобто реалізує у власному житті.

⁴ Тоді тіμιον = ἡ τίμιότης і може перекладатися як "багатство", "коштовність" etc.

⁵ Схолія: "Як хтось може прощати борги боржникам?"

⁶ На мій погляд, останній авторський вислів варто розуміти так: лише та людина може "безпристрасно прощати" іншим, яка, не звертаючи уваги на заповіді й кривду, не дозволяє своїй думці ділити людей на зло- і добродіїв. Усвідомлюючи свою причетність до грішної загальнолюдської природи, тобто постійну власну схильність до гріха, така людина прагне перебувати у стані принесення постійного покаяння і, концентруючись на власній гріховності, щиро прощає своїм винуватцям.

⁷ Схолія: "Божественна справедливість належним чином пристосовується до стану наших душ, стаючи для нас такою, якими ми стали один для одного, і являє нам Бога таким, якими ми раніше стали (дослівно самих себе вчинили) відносно до собі подібних".

⁸ Цю думку підтверджує і схолія: "Логос природи стає і законом природи, приймаючи співзвучну з ним волю для реалізації природних властивостей".

⁹ Тобто очікуючи на смертну годину.

¹⁰ Мається на увазі прощення, як позика іншій людині, за яку відплатить Господь.

¹¹ Тобто для ображених і винуватців.

в молитві. Такій людині попускає Господь осквернитися законом гріха й залишає її, немилосердну та сувору душею, бути охопленою владою лукавого¹, оскільки пристрастям безчестя, які насіяв диявол, вона віддала перевагу над природою, Творцем якої є Бог. І справді, Бог не перешкоджає людині, яка добровільно схиляється до пристрастей, і не визволяє її від можливого способу реалізації її душевного стану, тому що людина, визнавши природу нижчою нездоланих пристрастей й опікуючись ними, не пізнала логоса (природи). А щодо цього, то варто людині, будучи спонуканою, пізнати, що таке закон природи і що таке тиранія пристрастей, яка виникла, народившись не з природи, а за свідомим вибором; і слід зберегти (цей закон), дотримуючись його природними вчинками; (тиранію ж пристрастей) вигнати геть зі свідомості, а розумом зберегти природу, що сама по собі стала чистою й бездоганною, позбавленою ненависті та розділення; і знову приставити думку, яка не міститиме зовсім нічого з того, чого не дає логос природи, в супутницю до природи. А через це варто ухилитися від усякої ненависті та спорідненого з нею за природою розділення, щоб, коли (людина) промовлятиме цю Молитву, вона була почутою й отримала від Бога замість однієї подвійну благодать: і колишніх помилок прощення², і від майбутніх захист і визволення, щоб не попустив їй Господь увійти у спокусу й не дозволив бути поневоленою лукавим – за одне (лише) – готовність відпустити ближнім гріхи.

Через це й ми, трохи повертаючись, коротко викладемо суть сказаного. Якщо бажаємо бути визволеними від лукавого і не ввійти у спокусу, віруймо Богові і прощаймо провини винуватцям нашим. "Якщо бо, – говорить, – не прощатимете людям їхніх гріхів, то й Отець ваш небесний не простить вам" (Мт.6:15); щоб не лише отримати нам відпущення скоєних гріхів, але й перемогти закон гріха, бо не дозволить³ нам (Господь) пізнати його; і здолаємо батька гріха, лукавого змія, від якого благаємо визволитися. (Все це станеться нам) через Воеводу-Христа, Який переміг світ й озброює нас законами заповідей, а за цими законами, відкинувши пристрасті, через любов прив'язує (ці заповіді) до самої природи; і до самого Хліба життя, мудрості, знання і праведності (прив'язує) невинне прагнення кожного з нас; виконуючи волю Отця, Він робить нас співслужителями ангелів, і ми через уведення в життя небесних задоволень легко наслідуюмо (останніх); потім знову зводить нас на найвищу сходинку Божественного – до Отця світла і перетворює нас через благодатне єднання з Духом⁴ на причасників Божественної природи, унаслідок чого ми всі без обмеження назвемося дітьми Божими, бездоганно носячи (у собі – К. О.) всього Творця цієї благодаті – Самого Сина Божого за природою, від Якого, через Якого і в Якому ми маємо і будемо мати буття, рух і життя.

Отже, нехай метою Молитви стане для нас споглядання Таїнства обоження, щоб ми пізнали, замість яких і якими зробило нас виснаження⁵ через плоть Єдинородного; звідки та куди нас, що посіли найнижче за всіх місце, у яке скинув нас тягар гріха, підніс Господь силою людинолюбної руки. І ще більше возлюбімо Того, Хто так

мудро приготував для нас це спасіння. Через вчинки наші покажемо, що Молитва виконується, і станьмо справді проповідниками Бога – Отця (нашого) по благодаті. Та не показуймо явно, що через безчестя пристрастей маємо отцем життя лукавого, який завжди прагне тиранічно і всеосяжно панувати над природою людини. І не отримаймо смерті, промінявши на неї життя. Бо кожен з них⁶ зазвичай винагороджує тих, хто приєднується до нього: Один наділяє люблячих Його вічним життям, а інший, навіваючи навмисні спокуси, спричиняє смерть тих, хто наближається до нього.

Згідно з Писанням, різновид спокус буває подвійним: один – приємний, а інший – болючий (страдницький), один – добровільний, а інший – ненавмисний. Перший із них народжує гріх, від пізнання якого благаймо визволитися за вченням Господа, який промовляє: "І не введи нас у спокусу" і "Пильуйте та молитесь, щоб не ввійти у спокусу". Другий, виправляючи гріхлюбне налаштування (душі), додає невільні страждання й карає за гріх. Якщо ж хто витерпить спокусу і понад усе не буде прикутий цвяхами пороку, той точно почує великого Якова, що звиває: "Вважайте за велику радість, брати мої, коли переживаєте різні спокуси, знаючи, що випробування віри вашої розвиває терпіння, а терпіння нехай має досконалу дію" (Як.1, 2–4). Обома (цими) спокусами, вільною та невільною, підступно опікується лукавий: то він засіває і збуджує душу тілесними задоволеннями, бажаючи відволікти її від прагнення до божественної любові; то хитро припрошує (душу), бажаючи через страждання погубити природу (людини), щоб змусити душу, розслаблену бідами, налаштувати думки на ворожнечу із Творцем.

Проте ми, будучи обізнані з помислами лукавого, благаймо визволення від вільної спокуси, щоб не відволіктися від прагнення до божественної любові; а невільну спокусу, яка надходить за Божою згодою, мужньо витерпімо, щоб віддати перевагу Творцеві природи над природою. І нехай станеться, щоб усі ми, хто закликає ім'я Господа Нашого Ісуса Христа, звільнилися від нинішніх насолод лукавого і визволилися від майбутніх мук через причасність⁷ образній сутності майбутніх благ, що відкрилася нам в Самому Христі Господі нашому, єдиному з Отцем і Святим Духом, славленому усім творінням. Амінь.

Список використаних джерел

- Біблія. (2020). *Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов*. 1-ше вид. Українське Біблійне Товариство.
- Dalmais, I. H. (1962). La fonction unificatrice du Verbe Incarne d'après les oeuvres spirituelles de Saint Maxime le Confesseur. – *Sciences Ecclésiastiques*, t. 14.
- Madden, N. (1982). The Commentary on the Pater Noster: An Example of the Structural Methodology of Maximus the Confessor. *Maximus Confessor. Actes du Symposium*.
- Maximi confessoris opuscula exegetica duo. (1991). *Expositio orationis dominicae*, ed. P. van Deun. *Corpus Christianorum. Series Graeca* 23. Turnhout: Brepols.
- Patrologiae cursus completus / Series graeca. (1865). *Ed. J.-P. Migne. T. 90*.
- Sherwood, P. (1952). An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor. *Studia Anselmiana*, 30. Herder.

References

- Bibliia. (2020). *Suchasnyi pereklad z davnoievrejskoi ta davnohretskei mov* (1st vyd.). Ukrainiske Bibliine Tovarystvo [in Ukrainian].

¹ Або: "підпасти під владу лукавого".

² Дослівно: συγχώρησις – поступка, згода.

³ Дослівно: "бо не залишить нас (Господь), щоб ми пізнали його".

⁴ Дослівно: "через благодатну участь у Дусі".

⁵ Як уже зазначалося, "кенозіс" – буквально "умалення", "пониження", "виснаження", "спорожнення"; слов.: "истощание". Тут доцільно вжити саме "виснаження".

⁶ Це, очевидно, Бог і диявол.

⁷ Інший варіант: "через причетність до...".

Dalmats, I. H. (1962). La fonction unificatrice du Verbe Incarne d'après les oeuvres spirituelles de Saint Maxime le Confesseur. – *Sciences Ecclésiastiques*, t. 14.

Madden, N. (1982). The Commentary on the Pater Noster: An Example of the Structural Methodology of Maximus the Confessor. *Maximus Confessor. Actes du Symposium*.

Maximi confessoris opuscula exegetica duo (1991). Expositio orationis dominicae, ed. P. van Deun. *Corpus Christianorum. Series Graeca 23. Turnhout: Brepols*.

Patrologiae cursus completus / Series graeca. (1865). Ed. J.-P. Migne. T. 90. Sherwood, P. (1952). An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor. *Studia Anselmiana*, 30. Herder.

Отримано редакцією журналу / Received: 22.01.24
Схвалено до друку / Accepted: 01.03.24

Oleh KOZHUSHNYI, PhD (Philol.), PhD (Theology), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-5104-3161
e-mail: olorch@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSLATION OF THE WORK OF VENERABLE MAXIMUS THE CONFESSOR "INTERPRETATION OF THE LORD'S PRAYER"

The purpose of the publication is to introduce to the scientific circle of Ukraine a translation from the ancient Greek language of one of the best in terms of clarity of composition, rigor of style and depth of thought of the works of the venerable Maxim the Confessor – "Interpretation of the Lord's Prayer". The extremely complicated syntax of the work is due to the powerful architecture of the author's thinking, which has repeatedly become the subject of research by theologians, philosophers, literary critics, linguists and other specialists - researchers of the Byzantine literary heritage.

К е у о р д с : *Byzantine literary heritage, ancient Greek language, Maxim the Confessor, the Lord's Prayer.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.